

Galaction VEREBCEANU
Institutul de Filologie al AȘM
(Chișinău)

**O VARIANTĂ MOLDOVENEASCĂ
A CĂRȚII POPULARE *ALEXANDRIA*¹.
SINTAXA (4)**

Abstract. This article analyzes the syntactic features of the folklore book *Alexandria*'s text (a Romanian manuscript, quota 817, 301 fund, copied in Chișinău in 1790 and stored at the National Library of the Academy of Sciences „V. I. Vernadsky” from Ukraine), mainly underlining the differences and similarities of the text's syntactic system.

Keywords: apposition, attribute, complement, coordination, predicate, subject, subordination.

Sintaxa manuscrisului, spre deosebire de celelalte compartimente ale studiului lingvistic (fonetica și morfologia), prezintă mai puține trăsături. Demne de luat în seamă sînt, totuși, unele particularități – normale pentru scrierile din epocă – a căror origine trebuie căutată în cele mai vechi texte românești și care, astăzi, se regăsesc în aspectul popular și familiar al limbii.

Sintaxa propoziției. Subiectul. Exprimarea subiectului prin infinitiv, proprie primelor texte vechi (vezi Asan–Vasiliiu 1956, p. 97–113), dar și scrierilor din epocă (vezi IRL 1997, p. 348), este încă activă: „nu trebuiește *a poftori*” (43^r), „nu să cade *a bate* război” (14^v), „sînt toț gata *a muri*” (28^v), „mai cu cinste ne va fi nooa *a peri* vetejaște la război decît *a fi* împărătesă cu rușine pre lume” (58^r), „tu încă sameni *a fi* cu vilfă mare” (65^r), „nu mi să cade *a da* învățătură împăraților” (67^v), „bărbatul meu mă bate și este curvar, viclean și neharnic de *a ținere* casa” (73^v) etc. Mai răspîndite sînt însă propozițiile subiective cu predicat la conjunctiv (vezi *infra*).

Reluarea subiectului – fenomen sintactic prezent în cele mai vechi scrieri românești (vezi Densusianu II 1961, p. 247; IRL 1997, p. 149, 348) și caracteristic textelor „care reflectă într-o măsură mai mare limba vorbită” (Carabulea 1965, p. 104) – este o particularitate a textului cercetat. Motivată mai degrabă stilistic, cu scopul de a se insista asupra autorului acțiunii, procedeul se atestă, sporadic, în propoziție și, foarte des, în frază, de cele mai multe ori subiectul fiind reluat de un pronume personal sau, mai rar, de unul demonstrativ: „Iară *un călăraș*, bun veteaz, *el dzisă*” (16^v), „Iară *Sif*, feciorul lui Adam, *el* au rămas aice” (44^r), „*solii* carele sînt trimiș la împărat, *aceia* nicidecum nu pier” (27), „*machedonenii* miei sînt lei nestîmpăraț și nu gîndesc *ei* unde vor muri, nici nu grijesc *ei* de moarte lor” (27^v), „Iară *un boieriu*, ce-l chiema Candarcus, pre carele îl trimisășă Darie sol și domn să fie la Machidonie, *acela* veni de o parte” (33^v),

¹ Vezi „Philologia”, 2014, nr. 1-2, p. 72-136; 3-4, p. 76-86; 2015, nr. 1-2, p. 80-103.

„Iară *Adam și Eva*, dacă au vădzut că au rămas fără de feciori și văzînd pre Avel mort, *ei* încă și mai tare să scîrbiră” (43^v), „atîte lucruri minunate au vădzut *Alexandru* acolo, cît n-au mai vădzut *el* nici la o împărăție de pre pămînt” (56^v), „Iară *Poriumparat*, dacă vădzu așa, *el* lăsă oaste lui” (53^r), „Și dacă vădzu *Alexandru* peștira, *el* dzisă” (64^v), Iară *feciorii* Cleofilii, dacă vădzură că ședzu *Alexandru* în scaun împărătesc, *ei* dzisără” (69^r), „Că așa gîndie *el* că dacă va otrăvi *el* pre *Alexandru*, va lua *el* pre *Ruxanda* împărăteasa și va fi *el* împărat la *Machedonie*” (75^r) etc.

În exemple de felul „*Alexandru* de acole să rădică *Alexandru* cu toate oștile” (29^r) reluarea subiectului poate fi pusă pe neatenția copistului.

Predicatul. Modalitățile de exprimare a predicatului sînt diverse și nu se deosebesc de cele din limba contemporană. Ce merită subliniat este faptul că textul cercetat abundă în exemple în care verbul-predicat este omis. În afară de situațiile în care lipsa predicatului este rezultatul unei evidente scăpări a copistului în procesul de copiere, cum ar fi: „Filoane, fi al mieu și să-ț dau fata me ție și să-ț <dau> și împărăție Indii<i>” (55^r; vezi și 14^r, 26^v, 58^r etc.), textul înregistrează surprinzător de multe exemple (23), care admit, din context, recuperarea predicatului absent: „Și împărți oștile în trei părți: o parte de oaste o lăsă înapoi, al doile o pusă la mijloc, iară a trie parte, înainte” (16^v), „De aceștie merge un rînd de o parte de *Alexandru* și alt rînd, de altă parte” (18^v), „Și apoi stătu *Alexandru* cu oștile pre malul *Efracului* de ceasta parte și *Darie*, de ceea parte” (26^r), „Și într-acei război periră de a lui *Darie* oșteni 40000, iară de a lui *Alexandru*, 2000 de *machedoneni*” (29^r), „Și apoi să dediră oștile lui *Poriu* înapoi la otac și *Alexandru*, iarăș la otacul lui” (51^v), „și birui bivolii pre lei și taurii, pre pardoș.” (51^v), „Și să așeză cu armie lui de ceea parte pre malul *Efracului*, și *Alexandru*, de ceasta parte” (52^r), „Și întii dede lui *Filon* marelui voievod împărăție lui *Darie* la *Persida*, lui *Antioh* marelui voievod, împărăție lui *Poriu* la *Indie*” (69^v), „Iară turcii începură a fugi, iară *machedonenii*, a-i goni și a-i tăie” (29^r; vezi și 17^r, 28^r, 53^r etc.).

Lipsa verbului *a fi*, ușor dedus din propoziția anterioară, se constată în două cazuri: „Era întru aceea vreme la *Machedonie* o muiere, numele ei, *Menerva*” (74^v), „Pe podul curților era făcut ceriu și pe ceriu, făcute stele” (57^r).

Acordul dintre subiect și predicat este unul gramatical, fiind, de cele mai multe ori, respectat. Un tip de acord arhaic se constată în exemple ca: „Și îndată porunci de încălecară toată cetate” (74^r), „Tot omul să luoăț ce veț găși” (47^v), în care verbul la plural este influențat de un subiect cu sens colectiv, asemenea dezacorduri fiind caracteristice textelor vechi (vezi Densusianu II 1961, p. 250).

Atributul. *Atributul adjectival.* Dintre numeroasele exemple atestate în text atrag atenția attributele care diferă de cele din limba actuală prin faptul că aparțin registrului învechit sau popular al limbii, avînd o topică particulară: „ceasta parte” (26^r, 52^r), „aceea vreme” (14^v, 25^v, 29^r etc.), „aceea dzi” (24^r, 25^r, 31^r), „aceea țară” (48^r), „ușii aceea” (61^r), „cetății aceea” (73^v), „fătul mieu” (69^v) „făclii aprinsă” (24^r), „amîndoa mîinile” (36^r), „a trie poartă” (34^v), „a dooa dzi” (66^v) etc.

Atributul substantival genitival determină un substantiv articulat și este urmat, neobișnuit pentru limba contemporană, de articolul genitival: „sfta a lui Aron-proroc” (24^v), „stema a lui Anarhos-împărat” (30^r), „viița a turcilor” (31^r); cf. însă „stemă a Savelii împărătesii” (19^r) etc., fenomenul dublei articulări fiind foarte răspândit în primele noastre texte vechi (vezi Densusianu II 1961, p. 245–246). Tot în categoria aceasta se include și atributul care exprimă raportul de genitiv pe cale analitică, cu ajutorul prepoziției *a*, ca în textele vechi și în cele din epocă (vezi Densusianu II 1961, p. 123; IRLR 1997, p. 332): „împărat a toată lume” (36^v-2, 54^v-2, 68^r etc.), „împărăteasă a toată lume” (65^v), „stăpîn a toată lume” (69^v), „dușman a toată lume” (67^v), asemenea construcții întâlnindu-se în textul cercetat în 23 de cazuri.

Atributul substantival în dativ, exprimat prin substantive nearticulate nume de persoane, care indică grade de rudenie sau atribuții/funcții sociale, este des întrebuințat în text: „împărat Atinii” (16^r-2), „doctor lui Alexandru” (24^v), „fecior Cleofilii-împărătesii” (63^r), „slugă lui Darie-împărat” (31^r), „fecior lui Filip” (35^r), „împărat împărăților; crai crailor și domn domnilor, veteaz vetejilor” (57^v), „doamnă lui” (56^r), „dușman turcilor” (33^r), „vecini lui Poriu-împărat” (51^r), „ginere lui Poriu-împărat” (68^r), „stăpîn orașului” (74^r) etc. Textul consemnează însă și exemple de felul „strănepoții lui Sif” (44^r), tendința de înlocuire a dativului adnominal cu un genitiv-atribut manifestându-se chiar în același context: „nu să cade să fiț voi robi lui Darie-împărat, fiind voi oamenii lui Savaot-Dumnedzău” (23^v).

Atributul pronominal este prezent în construcțiile în care adjectivul posesiv sau pronumele personal cu funcție posesivă sînt reluate de formele atone ale pronumelui reflexiv în dativ, fenomen caracteristic textelor vechi (vezi Densusianu II 1961, p. 249): „să-ș scoată fieștecarele oștile sale” (26^r), „cum ș-ar învăța un părinte pre fii<i> săi” (28^v), „ș-au luat Alexandru dzioa de la prietinel lui cel iubit” (39^r), „îș vădzusă Alexandru moarte lui” (48^v), „dzgîriindu-ș fețile lor” (55^v).

În clasa atributului – substantival sau pronominal – se încadrează și exemplele în care apare prepoziția cu valoare partitivă *dintru*, atribut semnalat în unele texte vechi (vezi Teodorescu–Gheție 1977, p. 118) și aflat în regres în text: „împărat dintru ei” (39^v), „om dintru cei proști” (14^r).

Atributul verbal se folosește rar și este exprimat prin infinitiv fără prepoziția *de*: „nu avem fără numai grije a ne ruga” (44^r) sau prin supin: „nădejde de pogorît” (32^r).

Apozitia apare, de regulă, în același caz cu substantivul regent: „viița lui Iov bogatului” (71^r), „comoara lui Iov bogatului” (74^r), „și dzisă lui Aristotel dascalului” (71^v), „roagă-te lui Savaot Dumnedzăului tău” (65^v), „împărăție Talistradei împărătesii” (57^v), „stemă a Savelii împărătesii” (19^r; vezi și 13^r), „scriu vooa, ierusalimlenilor, și vooa, eghiptenilor, și vooa, vavilonenilor (22^v; vezi și 24^v), „Scriu ție, Alexandre Machedoane” (27^v; vezi și 31^v, 32^v, 54^v), „stătură de frica lui Filon voievodului” (36^v), „cortul lui Antioh voievodului” (63^v; vezi și 64^r), „frica lui Filon voievodului” (36^v),

„trupul Eremiei *prorocului*” etc. Textul înregistrează însă și exemple – e drept mai puține la număr – în care apozitia nu este acordată: „carte lui Daniil *prorocul*” (18^v), „oaste o dede lui Sălevechie *voievodul*” (60^r), „în zilele lui *Dragoș-voievoda*” (22^r), „scriu vooa, *ierusalimleni*, sănătate” (23^r), „solul lui, *precredinciosul Antioh voievodul*” (68^r). În favoarea unei apozitii mai explicite sînt și exemplele în care aceasta este introdusă prin adverbele *anume* și, mai rar, *adecă*, procedeu observat în textele din secolul al XVI-lea și în cele din epocă (vezi ILRL 1997, p. 150, 350): „un filosof, *anume Sofronie*” (15^v; vezi și 59^r, 61^r, 72^v-2), „doi din boierii lui, *anume Răzvan și Candarcus*” (36^v), „sînt 4 ape ce curg din rai, *anume Tigrul, Ffrafu, Fisonul, Igheonul*” (46^r), „cetățanii îi ieșiră înainte lui cale de trei mile de loc, *adecă 7 ceasuri*” (22^r).

Complementul. *Complementul direct*, exprimat printr-un substantiv la acuzativ, este construit cu *pre* sau, mai rar, cu varianta sa disimilată *pe*, acest tipar constituind norma textului. Cînd însă complementul direct este redat printr-un pronume nehotărît sau, mai ales, prin relativul *carele*, omiterea prepoziției *pre* este frecventă. Dacă în cazul celor două exemple: „Și ne bătură și ne răsăpiră de pre locurile noastre și *mulți din noi* ucisăra” (42^r), „adusăra la Alexandru 3000 de tîlhari. Și dzisăra *toț* să-i spîndzure” (72^v), lipsa lui *p(r)e* s-ar putea datora unei simple scăpări de copiere, nu același lucru se poate afirma în cazul lui *carele* (vezi *infra*).

Cu referire la modalitățile de exprimare a complementului direct, vom preciza că acesta mai poate fi redat printr-un verb la infinitiv: exclusiv prin incoativul *a începe* și sinonimul său învechit *a pleca*, dar și prin *a putea* fără *a* (vezi, pentru exemple, capitolul **Morfologia**).

Reluarea sau anticiparea complementului direct prin formele atone ale pronumelui personal este un fenomen sintactic caracteristic atît limbii române vechi, cît și limbii române contemporane. Felul însă în care acest procedeu este exploatat în ambele perioade nu este, în general, același (vezi Densusianu II 1961, p. 248; Asan 1961, p. 93-105; Coteanu 1963, p. 242-246).

Astfel, reluarea complementului direct, înregistrată în 43 de cazuri, este consemnată în exemple de felul „*pe sol îl* trimisă la gazdă” (13^r), „*pre dînsul îl* voi pierde” (22^v), „*pre aceia i*-am biruit” (58^v) etc. Complementul direct nu este reluat în trei exemple: „*pre cine* hrănește Dumnedzău” (31^v), „*pre toț nevolnicii* miluiești” (63^v, 64^r).

Cele mai multe exemple (164) le întrunește complementul direct neanticipat: „vădzui *pre Alexandru*” (13^v), „vor munci *pre creștini*” (61^r), „prinsăra *pre iscoadele indienilor*” (35^v), „birui bivollii *pre lei*” (51^v), „cum cinstești *pre soacră-ta?*” (65^v), „el bătu *pe Tarchenie-împărat*” (15^v), „începu a tăie *pre turci și pre indieni*” (36^r) etc., acestora opunîndu-se 43 de construcții în care complementul direct este anticipat: „*pre dînsul îl* voi pierde” (22^v), „*pre omul* înțelept să-l îndrăgești, iară *pre cel nebun* să-l urăști” (17^v), „*pe sol îl* trimisă la gazdă” (13^r) etc.

Relativul *care(le)*-complement direct apare în 21 de construcții, uneori (5 atestări) reluat: „un boieriu *pre carele îl* trimisăsa” (33^v), „slove, *pre care slove le*-au cetit Alexandru” (41^r), alteori (12 exemple) reluat fără *pre*: „*Care lucru* vădzîndu-l” (66^v), „*țapa care*

o purta” (55^v), „lacrămile *carele le varsă*” (72^r) sau nereluat total în 4 construcții: „*Care vădzînd Alexandru*” (67^r), „*cinste care au făcut e mie*” (69^r), „*lucru carele n-au mai făcut nimene*” (31^v), „*locurile noastre care au dat noa Iraclie-împărat*” (42^r).

În unele contexte, complementul direct cunoaște o întrebuintare particulară: fie este construit cu *pre*, altfel decît astăzi: „*scoasă sabie și-l tăie pe nod*” (61^v), „*sufletul este viu și privighiiază pre trup*” (70^v), „*dzdrobie și ucidie pre oaste lui Poriu-împărat*” (52^r), „*nu mă laș să-i ucig pre un sol a lui*” (68^v), „*să-ș pîrască pre bărbații lor*” (73^v), „*judeca Rîmul, ca și pre Antina, 12 filocofi*” (18^r), fie este exprimat redundant prin forme de pronume personal aton care dislocă verbul: „*Machedonie nu o voi da-o*” (75^r), „*trăsătură a graiurilor de nord, pătrunsă și în textele literare*” (ILRL, p. 352), fie are o topică mai puțin obișnuită pentru limba contemporană: „*Lovi-te mîna persască cu sabie machidonească*” (31^r), plasarea în postpoziția verbului a complementului direct exprimat prin pronume personal aton caracterizînd textele vechi (vezi Densu-sianu II 1961, p. 263).

O ultimă precizare se referă la complementul direct din exemplul „*noi trăim mult și această viață viețuim goli*” (44^r), construcție datorată verbului *a viețui*, aici tranzitiv, care în limba actuală ar lua forma unui complement indirect.

Complementul indirect. Verbele *a sluji*, *a trebui* și *a crede* cunosc un regim diferit de cel actual, „cerînd” un complement indirect în dativ, la fel ca în textele din secolul al XVI-lea (vezi Pană-Dindelegan 1968, p. 265-296): „*să slujască împărății<i> tale*” (15^r), „*este un idol slujind idolilor*” (23^v), „*lui voi să-i slujescu*” (31^v), „*nu trebuiește împărății<i> tale ca să te întristedz*” (70^v), „*n-ar trebui lui Darie să grăiască*” (13^r) sau unul în acuzativ cu prepoziție: „*credem în Savaot-Dumnedzău*” (44^r), „*crede în Savaot-Dumnedzău*” (23^r, 38^r), „*în ce Dumnedzău credeți*” (44^r).

O trăsătură distinctivă a textului cercetat constituie exprimarea complementului indirect prin construcții prepoziționale echivalente cu dativul, procedeu curent în textele vechi (vezi Diaconescu 1964, p. 224-230) și, astăzi, în registrul popular/familiar. Această proprietate o au prepozițiile *cătră*, cu 18 prezențe, și, mai ales, *la*, cu 42 de ocurențe. În primul caz, verbele (locuțiunile verbale) care selectează un substantiv-complement indirect sînt *a zice*: „*dzisă cătră sol*” (13^r; vezi și 24^v, 35^v, 64^v-2 etc.), *a scrie*: „*scriem cătră marele împărat Alexandru*” (23^r; vezi și 14^v, 35^r), *a trimite*: „*trimisă carte cătră ierusalimleni*” (23^r) și *a face rugăciune*: „*făcu rugăciune cătră Dumnedzău*” (60^v).

În cazul prepoziției *la*, verbele care determină un substantiv-complement indirect sînt *a scrie*: „*scriu la marele împărat Alexandru Machedon*” (14^v, 58^r, 58^v; vezi și 13^r, 75^r etc.), *a da*: „*dediră carte la Alexandru*” (27^r; vezi și 54^v, 58^r, 59^r etc.), *a trimite*: „*să trimiț la dînsul înștiințare*” (63^r; vezi și 13^v, 24^v, 57^v etc.), *a porunci*: „*porunci la toț voievodzî*” (26^r), „*porunci Alexandru la toată oaste*” (26^v), *a se pocloni* și *a lăuda*: „*să pocloni la Eremie-proroc*” (24^r), „*să te lăudăm la Darie*” (27^v).

Dublarea complementului indirect prin formele neaccentuate ale pronumelui personal, caracteristică textelor vechi (vezi Saramandu 1966, p. 423-434), cunoaște

o întrebuintare largă și o frecvență ridicată în text. La fel ca în cazul complementului direct, exemplele de reluare alternează cu cele în care complementul indirect este anticipat: „*lui Filip îi dede Crîmul*” (69^v; vezi și 69^v-5 etc.), „*celui mîndru îi stă Dumne-dzău împotivă*” (35ⁱ), „*ție ț-am trimis steag*” (59^v; vezi și 63^r, 53^r etc.), „*vooa vă zîc*” (23^v; vezi și 44^r, 57^v) etc. ~ „*să-i spui lui Darie-împărat*” (31^v; vezi și 31^v, 33^v etc.), „*îi pare lui*” (13^r; vezi și 73^v, 74^r etc), „*și-i pusă numele lui Sif*” (44^r; vezi și 31^v, 61^r, 58^r) etc.

Exemplele de neanticipare a complementului indirect sînt și ele numeroase, în unele contexte chiar preferabile. Astfel, formula de începere a scrisorii, care se întîl-nește în 17 cazuri, apare totdeauna în forma „*scriu ție/vooa*” (13^v, 54^r etc.). Alte exemple: „*să închină lui Alexandru*” (13^v; vezi și 17^v, 41^v, 59^r etc.), „*Nu esti dat nooa să mîncăm de aceste ce este dat vooa să mîncat*” (43^v), „*Eu nu mă voi închina ție*” (32^r), „*locurile noastre care au dat nooa*” (42^r) etc.

Într-un caz, asistăm la dublarea complementului indirect prin formele atone de pronume personal: „*și-ț foarte îț mulțămescu*” (13^r), reluare pleonastică ca în textele vechi (vezi Densusianu II 1961, p. 248).

Circumstanțialul este prezent în text cu mai multe tipuri, ale căror mijloace de exprimare sînt diverse și, în general, identice cu cele din româna contemporană. În același timp, unele specii de circumstanțial sînt construite, la fel ca în scrierile vechi, cu alte elemente de relație decît cele acceptate de norma actuală.

Circumstanțialul de loc este redat prin substantive precedate de prepoziții cu sens arhaic: „*să facă stoburi de cătră pădure*” (40^r), „*bat valurile de toate părțile*” (70^r), „*cură săgețile ca ploaie în cetate despre toate părțile*” (25^r), „*noi mîncăm dintru acești pomi*” (43^v), „*vedzi drept acest loc este o peștiră*” (64^v), „*Și întru țară era o cetate*” (61^v; vezi și 29^r, 31^r, 47^v etc.), „*Cînd au mers Alexandru la Persida*” (26^r; vezi și 24^r-2, 57^v-2 etc.).

Circumstanțialul de timp este realizat prin adverbe și substantive cu prepoziții, astăzi învechite sau folosite în registrul popular: „*oarecînd am avut și noi împărat*” (25^v; vezi și 32^r, 64^v), „*Alexandru fu sănătos întru aceea dzi și întru acel ceas*” (25^r; vezi și 23^r, 24^v, 39^r, 69^r etc.).

Circumstanțialul de mod este reprezentat de mai multe exemple cum ar fi: „*și cu acest chip om bate noi pre machidoneni*” (51^v), „*începu a plînge ca muierile cu amar și cu multă jale*” (35^r), „*Mai bine să mor cu cinste la războiu decît să fiu împărat fără de cinste*” (32^r), „*Candosal alergă cu degrabă la maică-sa*” (68^v), „*deșchide poarta cum mai în grabă*” (34^v), „*Pentru aceea să muncescu de așa*” (65^v), „*Și le-au dzis tuturor de obște*” (38^r), „*să să bată cu Poriu-împărat față cătră față*” (54^r), „*Cum și în ce chip m-aț înșelat*” (48^r), „*pentru ce îț pui capul împărății<i> tale întru acestaș chip*” (69^r; vezi și 13^r, 14^r), „*începu a căuta la Alexandru mai cu de-adinsul*” (33^v).

Circumstanțialul de cauză este redat prin construcția curentă în epocă drept aceea: „*Poruncit-au drept aceea împăratul Alexandru*” (38^r), „*Sfătuitu-s-au drept aceea Alexandru cu voievodzii lui*” (55^r).

Circumstanțialul de scop are ca mijloc de exprimare prepoziția *întru*: „vă trimit și oști *întru ajutoriu*” (22^v; vezi și 35^v, 54^r etc.) și locuțiunea adverbială populară cu nuanță causală *la ce*: „Dară *la ce* ai venit la noi?” (41^v).

Circumstanțialul instrumental apare, o dată, construit cu *din*: „începură a să tăie *din sabii și din suliță*” (36^r).

Circumstanțialul de excepție se introduce cu locuțiunile prepoziționale arhaice *fără de* și *fără numai*: „eu n-am pre altul nimene în lume *fără de tine*” (72^r), „nimene într-înșă nu viețuie *fără numai în Țara Leșască*” (22^r; vezi și 44^r, 61^r).

Sintaxa frazei. În linii mari, sintaxa frazei oferă puține particularități demne de o analiză specială. Din rîndul acestora se numără preferința pentru conjuncțiile introductive în fața frazelor, determinată de caracterul narativ al textului, realizarea raporturilor de coordonare prin joncțiune, foarte des, și, mai rar, prin juxtapunere, predilecția pentru fraze simple, mai puțin complicate, cu subordonate lipsite de varietate.

Coordonarea. Se disting cîteva raporturi de coordonare stabilite între propozițiile frazei: copulativă, adversativă disjunctivă și conclusivă.

Coordonarea copulativă se realizează în primul rînd prin joncțiune, elementul cel mai des întîlnit fiind *și*, plasat deseori în fruntea frazelor: „*Și* să pusără tătarii de o parte *și* începură a da cu săgețile. *Și* merge săgețile ca ploaie în cetate. *Și* nu putură răbda mulțime săgeților *și* deschisără porțile *și* năvăliră tătarii pe poartă” (16^r), „*Și* luo Alexandru filosofi *și* să întoarsă iarăș înapoi *și* spusără tutur<or> ce au vădzut *și* au audzit acolo. *Și* de acole purceasă cu toate oștile *și* putere lui *și* marsă pre cale 18 dzile *și* ajunsă la o țară cu niște oameni cîte cu 7 mîini *și* cîte cu 7 picioare. *Și* să sculară mult oameni de aceia asupra lui Alexandru” (42^r). Nuanță copulativă are și conjuncția *iară*, situată în poziție absolută. Procedul este caracteristic scrierilor narrative, mai ales cărților populare (vezi IRLR 1997, p. 361): „*Jară* Darie-împărat, dacă citi carte de la Alexandru, începu a rîde” (13^r), „*Jară* de la Ierusalim purceasă Alexandru la Eghipet cu toate oștile *și* putere lui” (24^r), „*Jară* Poriu, de trup mare, iară de minte preprost, ticălosul atunce să întoarsă” (55^v). Raport de coordonare copulativă negativă exprimă conjuncția *nici*, îmbinare specializată în fraze fără negația *nu*, astăzi nerecomandată de aspectul normat al limbii: „niciun împărat n-au stăpînit-o, *nici* i-au putut strica nimic” (16^r), „machidonenii la rădzboi taie *și* mic, *și* mare, nu leagă, *nici* iartă” (26^v). Tot în categoria copulativelor se înscriu și propozițiile de factură orală introduse prin *de*: „în cetate noastră cu meșterșug au intrat *de* ne-au batjocorit” (35^r), „Bărbații noștri șed afară *de* lucrează” (58^r), „Căzut-au mult de frică într-un iedzăr mare, ce este acolo la Indie, *de* s-au înecat cu cai cu tot” (55^v), „cădzură din ceriu *de* să făcură draci” (70^v).

Coordonarea adversativă are ca elemente de relație conjuncțiile *iară*, *ce*, *dară* și, mai rar, *însă*: „Și-i dede 120 haznale de galbeni, haragiul de 10 ani, *iară* el nu vru să iei, *iară* Cleotila dzisă” (68^v), „Că eu n-am făcut războaiele cu muierile, *ce* cu bărbații (73^v), „cine caută nu poate să fie viu, *ce* va muri” (44^v), „sîntem bucuroș

să ne închinăm împărății<i> tale, *dară* sîntem supuș supt stăpînire lui Darie-împărat” (23^r), „pre urs mult cîini îl latră, *dară* niciunul nu-l mușcă” (28^r), „ei încă și mai tare să scîrbită și plînge nemîngîiat, *însă* tot gîndie la hrana raiului” (43^v).

Toate elementele de relație descrise pot apărea și la început de frază, reluînd ideea de opoziție din fraza anterioară: „*Iară* Arhidon-împărat, ca un înțelept ce era, scrisă carte cătră Alexandru” (14^v), „*Ce* vei merge înainte aproape de rai spre răsărit” (44^v), „*Dară* să știi, Alexandre, că toată lume vei lua-o, *dară* la moșie ta nu vei ajunge” (43^r), „*Însă* să știi tu că capul plecat nu-l taie sabie” (54^v). Într-un caz, exprimarea acțiunii prezentate ca opoziție prin *ce* este dublată, pleonastic, de *însă*: „*Ce însă* mă aștaptă pînă cînd mă voi înțărca” (13^r).

Coordonarea disjunctivă este reprezentată de puține exemple, fiind introdusă, în primul rînd, prin *au*: „Și oare cred oamenii că am luat eu toată lume și am fost și pînă la rai *au* nu cred?” (71^v), „mai vede-te-voi vreodată cu ochii miei *au* nu te voi mai vede?” (72^r). Într-un caz, *au*, motivat stilistic, intră în relație reciprocă cu *ori*: „m-au trimis ca *ori* împărăție ta să mergi la Machedonie, *au* e să vie aice” (71^v), asemenea propoziții exprimînd un raport alternativ, „intermediar între raportul copulativ și cel disjunctiv” (Avram 1986, p. 239, 331). Aceeași acțiune prezentată ca opțiune succesivă pare să avem și în exemplele: „*Au* îți schimbă numele, *au* să faci precum fac și eu” (72^v), „Eu *sau* voi mai ieși, *sau* nu voi mai ieși, iară tu să știi că nu vei mai ieși” (67^v), „*ori* tu, fiule, să mai vii la Machedonie, *ori* eu, fiule, să viu la tine” (72^r), „să-m dai ajutoriu pre indienii tăi ca să mă mai bat cu dînsul încă o dată: *sau* să-l bat, *sau* să mă bată” (35^v).

Coordonarea conclusivă cunoaște o întrebuițare largă în text, ca elemente de relație servind, frecvent, *deci*, folosit singur sau întărit de *și*, totdeauna *însă* la început de frază, și, mai rar, *dară* și, o dată, *așadară*: „Și făcură sfat: închina-să-vor lui Alexandru au ba? *Deci* aședzară tot sfatul lor să să închine” (18^r), „Și marsă la Solun și luă Solunul cu pace și acum șed solonenii în pace. *Deci și* noi să ne închinăm și cu poclon să-i ieșim înainte lui” (15^v), „mai cu cînte ne va fi nooa a peri vetejaște la război decît a fi împărătesă cu rușine pre lume, *dară* ne vom ispiti norocul și cu împărăție ta” (58^r), „rogu-mă *dară* să-m dai aceste fete” (59^r), „Luoți-vă *dară* haragiul și-l duceț la maica voastră” (69^r), „Și să închinară indienii și să veseliră machidonenii de era toț ca frații. *Așadară*, au luat Alexandru împărăție indienilor” (57^v).

Relația de coordonare este exprimată, mai rar, și prin *j u x t a p u n e r e*, în care al doilea termen este precedat de pauză (aici marcată grafic prin [,]): „Alexandru văzu oaste lui Darie-împărat[,] să găti și el de război” (27^v), „ne vom bate și cu împărăție ta[,] ce va vrea Dumnedzău” (58^r), combinată, uneori, cu *j o n c ț i u n e a*: „Și împărți oștile în trei părț: o parte de oaste o lăsă înapoi[,] al doile o pusă la mijloc, *iară* a drie parte, înainte.” (16^v), „visadză multe: unile ce gîndește[,] altele ce vorbește[,] altele ce aude și vede dzioa” (70^v).

Subordonarea. *Propoziția subiectivă* apare, de cele mai multe ori, după verbe sau expresii verbale impersonale, ca în exemple de tipul: „Așa mi să pare

„*că ești năzdrăvan*” (65^r; vezi și 18^v, 28^r, 32^r, 58^r etc.), „să cade omului înțelept **să nu be vin mult**” (70^v; vezi și 23^v-2, 27^r, 36^r, 52^v, 73^v etc.), „nu să cunoaște **unde au fost**” (56^r), „Să să știe **precum luoi toată lume**” (46^r) sau este introdusă, frecvent, prin *cine* și, izolat, prin *cela ce*: „**Pre cine urăște Dumnedzău** urăsc toț oamenii, iară **cu cine ține Dumnedzău** țin toț oamenii” (31^v; vezi și 30^r, 33^r, 40^r etc.), „**cela ce va uci-de pre împărăție ta** fi-va dușman a toată lume” (67^v). Mai rar, subiectiva este reluată în regentă de corelativul *acela*, procedeu exploatat de aspectul vorbit al românei vorbite (vezi ILRL 1967, p. 162): „**pre cine hrănește Dumnedzău** oamenii nu-l pot uci-de, iară **pre cine nu-l hrănește Dumnedzău, pre acela** toț oamenii îl bat” (31^v) „**Cine va pute dedzlega nodul acesta, acela** va fi împărat cetății aceștia” (61^v).

De notat, de asemenea, predilecția pentru construirea subiectivei cu ajutorul conjuncției compuse *ca să* nedislocată, procedeu neacceptat de norma literară actuală (vezi Avram 1986, p. 226; GLRL I 2005, p. 328): „bine este **ca să ne închinăm noi lui Alexandru**” (24^r), „nu ți s-ar căde împărății<i> tale **ca să te baț cu Alexandru**” (26^v), „nu trebuiește **ca să te întristedz**” (70^v), „Mie de acum nu-m este dat **ca să mai văd eu Machedonie**” (71^v), „Nu este dat muierilor **ca să-ș pîrască pre bărbații lor**” (73^v).

Propoziția atributivă este introdusă prin *care, ce, cât, unde, să* etc., curente și în limba contemporană, dar și prin relativul invariabil *de* și conjuncția compusă *ca să* (nedislocată), ambele elemente de relație întâlnindu-se în registrul popular și familiar: „găsi acolo oameni **de grăie în limba grecească**” (41^v), „Și era 12 luni **de umbla pre rînd**” (57^r), „dederă carne tătariilor **de o mîncară**” (48^v), „era slove scrisă **de dzice așa**” (40^r; vezi și 61^v), „nu este pre lume bucurie **ca să nu să schimbe cu jale**” (30^v, 35^v, 53^v).

O particularitate a atributivei introduse prin *care(le)* este omiterea lui *pre* în fața relativului, fenomen de natură populară înregistrat într-un număr considerabil de exemple. Astfel, din totalul de 21 de construcții, în doar cinci *carele* este precedat de *pre*, restul exemplurilor fiind de felul: „făcuș un lucru **carele n-au mai făcut nimene**” (31^v), „scoasă o pavază de anchist, hier **carele niciun hier nu-l taie**” (24^r) etc. (vezi *supra*, *Complementul direct*).

Un fel de atributivă este și propoziția în care relativul cu funcție adjectivală *care* anticipează substantivul: „Și luo Cleofila pre Alexandru și-l sărută foarte dulce. **Care lucru** vădzîndu-l Alexandru, pre s-au minunat” (66^v), construcție astăzi învechită.

Atributivele exprimate prin *care(le)* sînt puternic concurate de cele introduse prin *ce* invariabil, care pot apărea și în locul formelor de genitiv-dativ ale lui *care*: „jucară un joc minunat, **ce-i dzic caruha** <...> **ce-i dzic acum în limba lor minavel**” (74^v), dar și în construcții prepoziționale: „mulțămăsc de darurile **ce mi-ai trimis**” (59^r), „Eu te sfātuiescu întru această cale **ce mergi sol la Cleotila împărăteasa** să nu mergi” (65^v), „să nu uitaț dragoste și frăție noastră **ce am avut noi**” (75^v), atributive restrictive în aspectul normat al românei actuale.

Mai rar, atributiva poate fi introdusă prin *cum*: „Alexandru spusără lor visul **cum au vădzut**” (70^v) și *cum să* cu nuanță finală: „Și întîi să trimiț la dînsul înștiințare **cum să să închine mie**” (63^r).

O ultimă constatare se referă la atributiva de felul „Deci începură a dzice în trîmbiță și în surle și în nagaralele **cele ce au cîte 3000 de piscoaie**” (74^v), în care între substantivul determinat și relativul *ce* este poziționat adjectivul demonstrativ *cela*, construcție folosită în textele vechi (vezi Densusianu II 1961, p. 249).

Propoziția completivă directă folosește ca elemente de relație, pe lîngă cele cunoscute și astăzi (*că, ce, să* etc.), conectorii conjuncționali *de, ca să* (niciodată *ca...să*) și *cum că*, mai puțin folosiți în limba actuală sau chiar combătuți de norma academică (vezi Avram 1986, p. 226; GLRL I 2005, p. 385): „Filon porunci **de le luu cai**<*i*>” (36^v), „Cum îț dede Dumnedzău **de vez toate văzutele și nevădzutele lucruri!**” (65^v), „porunci **de încălecară toată cetate**” (74^r), „porunci Alexandru **de sparsă vistieri**<*i*>” (76^r), „poruncescu vooa **ca să știț**” (22^v), „El dzisă **cum că este înainte o țară bună și dulce**” (40^r), „Pute-voi **ca să văd muierile voastre**” (44^v), „vrură crai<*i*> și domnii **ca să vesălească pre Alexandru**” (71^r), „El dzisă **cum că este înainte o țară bună și dulce**” (40^r), „de ar ști împăratul nostru Alexandru **cum că taie Cleofila pre soli**” (68^v) etc.

Într-un context, în calitate de element de relație, apare *precum*, neurnmat, în mod normal, de *că*: „să știi tu că au venit la urechile mele **precum ai luoat Apusul și Rîmul**” (27^r).

Exemple de complete directe mai puțin obișnuite (dacă nu asistăm la o greșeală de copiere) se constată în „Vedzi, Alexandre, **de ce să află pre la noi?**” (65^r), care are ca element de relație construcția *de ce*, și în „Vedeț, fraților, *slava și bogăție lumiei că întru nimică este!*” (56^r), în care conjuncția *că* cunoaște o topică particulară.

Propoziția completivă indirectă se aseamănă cu cea directă prin faptul că întrebuintează aproape aceleași elemente de relație: „mă învredniciu **de mai vădzui încă o dată**” (71^v), „vă scriu și poruncescu vooa **ca să știț**” (22^v).

Propozițiile circumstanțiale înregistrate în text – puține în comparație cu româna contemporană – nu se remarcă printr-un număr mare și variat de elemente introductive, cele mai multe dintre acestea regăsindu-se și astăzi în aspectul normat al limbii.

Circumstanțiala temporală este introdusă, în afară de *cînd, de cînd, cum, pînă, pînă cînd, pînă ce* etc., prin *dacă*: „Și **dacă întrară și dediră carte la Alexandru** și cum ceti carte, să umplu de mînie” (27^r; vezi și 13^r, 27^r, 52^r, 70^v etc.) și locuțiunea conjuncțională *îndată cum*, curentă în textele vechi (vezi Avram 1960, p. 46, 48), astăzi restrînsă sau chiar dispărută¹: „Iară Evimilitrie-împărat, **îndată cum audzi de Alexandru**, ieși și el cu toate oștile sale” (60^r).

O particularitate a textului este realizarea frecventă a circumstanțialei printr-o construcție cu sens temporal alcătuită din *cînd* + *a fi* + substantiv cu prepoziții sau adverb ori numeral, înregistrată în 23 de exemple: „Iară **cînd fu întru o dzi,**

¹ Autorii *Gramaticii limbii române* (vol. I, II, București, 2005) nu includ construcția *îndată cum* nici printre locuțiunile conjuncționale, nici printre elementele de relație care introduc o temporală.

dzisă Alexandru să să gătească oaste lui de război” (40^r), „Iară *cînd fu odată* să sfădiră feciorii lui Adam” (43^v), „Iară *cînd fu a dooa dzi*, dzisă Filon” (52^v), „Iară *cînd fu într-aceea vreme*, veni de la Machedonie Aristotel” (71^r; vezi și 27^v, 36^r, 66^v etc.).

Circumstanțiala cauzală are ca mijloc de construcție elementele de relație *căci că* și *pentru căci*: „Nu-ț mulțămăsc de carte ce mi-ai trimis, că nu fu într-însa cuvinte de împărat, ce de măgariu, **căci că tu te laudzi mie**” (27^v), „mă certară foarte rău, **pentru căci am venit la voi**” (16^v), ambele locuțiuni conjuncționale fiind puternic concurate de jonctivele sinonime *că*, *căci*, *fiindcă*, *pentru că*. O dată cauzala este introdusă prin locuțiunea conjuncțională *de vreme că*: „Mumă să-m fii de astădz înainte, **de vreme că m-ai născut a do<oa> oară**” (68^r), actuala *de vreme ce* fiind preferată.

Circumstanțiala finală este introdusă cu *de* popular și *cum să*: „Antioahe voievodule, gătești-te **de mergi cu soție ta Candosal sol la maică-sa Cleotila**” (64^v), „Caută **de vez** cine esti zugrăvit aice” (67^v), „Apoi dinluntru <...> răsădi măraiciuni, rugi, măcieș, spini înghimpoș cale de 10 dzile, **cum să nu mai iasă acele limbi păgîne la lume**” (61^r).

Circumstanțiala modală se individualizează prin câteva elemente introductive, adverbul relativ *precum*, considerat „învechit, eventual arhaizant cu intenție stilistică” (GALR II 2005, p. 505): „Dumnedzău n-au vrut **precum ai vrut tu**” (33^r), „să vindecă **precum au fost și întii**” (52^r), „să faci **precum faci**” (72^v) și locuțiunea conjuncțională *ca cum*: „învăța Alexandru pre machidonenii lui **ca cum ș-ar învăța un părinte pre fii<i> săr” (28^v), „sufletul cu trupul să împinge **ca cum ar fi doi junci neînvățaț**” (70^v), „Și mă bat cu gîndurile **ca cum s-ar bate o corabie de valuri prin mijlocul mării**” (72^r).**

Circumstanțiala consecutivă are ca elemente introductive conectorul *de*, folosit mai ales în registrul popular: „Iară Alexandru să împodobi foarte frumos **de strălucie ca soarele**” (18^v; vezi și 65^v), „Și să încleștară unii cu alții, **de să tăie tot de-a mină**” (28^v), „Și cură sîngele pîraie ca în vreme de ploaie, **de să făcusă apa Efracului toată roșie**” (53^r) etc. și conjuncția regională *cît* „încît”: „Darie-împărat au purces asupra împărății<i> tale cu mare putere de oști, **cît îngreună pămîntul**” (26^r), „Și începură a să tăie cu sabiile, **cît le sările scînteii din sabii**” (28^v), „Și mult aur și argint și pietri scumpe găsiră la curțile lui, **cît fu oștilor într-un an de ajuns**” (39^r; vezi și 39^v, 60^r) etc. De regulă, consecutiva este precedată în regentă de corelativul *atît*: „Și Atina **atîta** era de mare și împodobită, **cît cu adevărat mult împăraț au dorit să o dobîndească**” (15^v; vezi și 17^r), „Și **atîta** au dzbierat de tare, **cît s-au audzit preste toată oaste**” (40^r; vezi și 35^v) etc.

Circumstanțiala concesivă este rarisimă și are ca element introductiv locuțiunea conjuncțională *măcar că*, uzuală în textele vechi (vezi Avram 1960, p. 161-162), astăzi preferată în registrul popular: „Pentru că, **măcar că Alexandru umbla în solii pre la împăraț**, iară oștile lui să băte cu toții în toate părțile” (68^r; vezi și 67^v).

Concluzia generală care se desprinde din însemnările de mai sus este că, la fel ca formele, structurile sintactice se remarcă printr-o tendință generală – încă destul de timidă, dar tot mai bine conturată – de simplificare și, în același timp, de elaborare a expresiei, mijloacele sintactice învechite, în continuare vii și numeroase ca frecvență (repetarea sau reluarea subiectului, dativul adnominal cu funcție de atribut, apozitia acordată, preferința pentru conjuncțiile introductive în fața frazelor, predilecția pentru fraze simple, mai puțin complicate, cu subordonate lipsite de varietate etc.), fiind împinse treptat la periferia sistemului, iar inovațiile, acceptate ulterior de norma literară, luându-le locul.

Referințe bibliografice

Asan 1961	=	Finuța Asan, <i>Reluarea complementului în limba română</i> , în <i>Studii de gramatică</i> , III, București, p. 93-105.
Asan-Vasiliu 1956	=	Finuța Asan și Laura Vasiliu, <i>Unele aspecte ale sintaxei infinitivului în limba română</i> , în <i>Studii de gramatică</i> , I, București, p. 97-113.
Avram 1960	=	Mioara Avram, <i>Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română</i> , București.
Avram 1986	=	Mioara Avram, <i>Gramatica pentru toți</i> , București.
Carabulea 1965	=	Elena Carabulea, <i>Repetarea și reluarea subiectului în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea</i> , în <i>Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani</i> , București, p. 102-109.
Coteanu 1963	=	I. Coteanu, <i>Anticiparea complementului prin pronume, o regulă gramaticală nouă?</i> , în „Limba română”, XII, nr. 3, p. 242-246.
Densusianu II 1961	=	Ovid Densusianu, <i>Istoria limbii române. Vol. II. Secolul al XVI-lea</i> . Ediție îngrijită de prof. univ. J. Byck, București.
Diaconescu 1964	=	Paula Diaconescu, <i>Construcții prepoziționale echivalente cu un caz oblic în traducerile din secolul al XVI-lea</i> , în „Limba română”, VIII, nr. 3, p. 224-230.
GALR I 2005	=	<i>Gramatica limbii române. I. Cuvântul</i> , București.
GALR II 2005	=	<i>Gramatica limbii române. II. Enunțul</i> , București.
ILRL 1997	=	<i>Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)</i> de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu. Coordonator: Ion Gheție, București.
Pană-Dindelegan 1968	=	Gabriela Pană-Dindelegan, <i>Regimul sintactic al verbelor în limba română veche</i> , în „Studii și cercetări lingvistice”, XIX, nr. 3, p. 265-296.
Teodorescu-Gheție 1977	=	<i>Manuscrisul de la Ieud</i> . Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de Mirela Teodorescu și Ion Gheție, București.
Saramandu 1966	=	N. Saramandu, <i>Reluarea și anticiparea complementului indirect exprimat prin substantiv în limba română din secolul al XVI-lea</i> , în „Studii și cercetări lingvistice”, XVII, nr. 4, p. 423-434.